

Anna Kucharská a Daniela Švancarová

BEZSTAROSTNÉ ROKY?

Kroky a krůčky předškolním věkem

PORADENSTVÍ PRO RODIČE A UČITELE MŠ

Bezstarostné roky?

Kroky a krůčky předškolním věkem

Poradenství pro rodiče

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na

www.edika.cz

www.albatrosmedia.cz

Anna Kucharská, Daniela Švancarová

Bezstarostné roky? – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2017

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA** a.s.

Anna Kucharská, Daniela Švancarová

Bezstarostné roky?

Kroky a krůčky předškolním věkem

Poradenství pro rodiče

**Edika
Brno
2017**

Bezstarostné roky?

Kroky a krůčky předškolním věkem

Poradenství pro rodiče

Anna Kucharská, Daniela Švancarová

Ilustrace: Edita Plicková

Odborná korektura: Libuše Musilová

Obálka: Gustav Fifka

Odpovědná redaktorka: Leona Fousková

Technický redaktor: Jirí Matoušek

Objednávky knih:

www.albatrosmedia.cz

eshop@albatrosmedia.cz

bezplatná linka 800 555 513

ISBN tištěné verze 978-80-266-1105-9

ISBN e-knihy 978-80-266-1120-2 (1. zveřejnění, 2017)

Cena uvedená výrobcem představuje nezávaznou doporučenou spotřebitelskou cenu.

Vydalo nakladatelství Edika v Brně roku 2017 ve společnosti Albatros Media a. s. se sídlem Na Pankráci 30, Praha 4. Číslo publikace 25 230.

© Albatros Media a. s., 2017. Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vydavatele.

1. vydání

ALBATROS MEDIA a.s.

ÚVOD

Možná máte doma předškoláka. Možná se chystáte, že budete mít doma časem předškoláka. Kdo má už toto období výchovy dítěte za sebou, ten vám řekne, že to nebylo úplně jednoduché – alespoň v případě, když se snažil nic nezanedbat, dovést své dítě úspěšně na práh školy – a pomoci mu taky tento práh úspěšně překročit. Předškolní období dítěte má totiž mnoho zvláštností. A tato knížka se pokouší nejen přinést informace o vývoji a úrovni jednotlivých schopností a dovedností dětí tohoto věku, ale chce poukázat na různá úskalí ve výchově a na rizika pozdějších školních problémů. Protože ten, kdo ví, si dokáže lépe poradit.

Najdete v ní nové pohledy na chování svého předškolního dítěte a na to, co ho vede k tomu, aby se chovalo právě tak, jak se chová, na jeho dosavadní vývoj i na vztahy uvnitř i vně své rodiny. Knižka by měla být také inspirací, jak rozvíjet schopnosti a dovednosti dítěte, jak vytvářet pracovní i sociální návyky, chtěla by upozornit na mimořádnou důležitost jednotného a přijímajícího prostředí, v němž dítě vyrůstá...

Oddělení jednotlivých oblastí vývoje v knize je umělé, slouží jen pro popsání určitých změn, ke kterým v průběhu předškolního věku dochází. Předškolák je však jedinečná bytost, která má svou celistvost. Jednotlivé složky jeho osobnosti nefungují odděleně, ale navzájem se ovlivňují. Každá z nich má svou důležitost. Proto bychom neměli opomíjet případy, kdy se dítě ve vývoji odlišuje od normy, se slovy: „To nic není, ono z toho vyroste.“ Současně bychom ale ani neměli příliš na problémy dítěte upozorňovat a úzkostlivě je sledovat. Vždy se vyplatí střízlivost a uměřenost. Cílem knížky, kterou držíte v ruce, není tedy jednoznačný návod k jakési „drezuře“ dítěte. Jde spíš o to, abychom si uvědomili zvláštnosti dítěte a možnosti jeho dalšího rozvoje.

Jak pracovat s touto publikací?

Pro přehlednost jsme zvolily následující symboly, pomocí kterých se můžete orientovat v textu.

- Zde najdete nabídku nejrůznějších her a rozvíjejících cvičení.
- Značka odkazuje na obrazový materiál k hrám v příloze publikace.
- U tohoto obrázku najdete odkazy na doporučené publikace.
- Takto označené části textu jsou doplňující, vztahují se většinou k ranějším stádiím vývoje dítěte.

V závěru publikace jsou přiloženy návrhy pro přímou práci s dítětem.

PaedDr. Anna Kucharská, PaedDr. Daniela Švancarová

VÝZNAM PROSTŘEDÍ PRO VÝVOJ DÍTĚTE

Hledám cestu mezi lidmi

Bez socializace to nejde

Socializace je celoživotní proces, ve kterém se člověk začleňuje do společnosti, bez které nemůže existovat. Ne nadarmo je proto nazýván „tvorem společenským“. K čemu vede absence lidské společnosti, to ukazují případy tzv. vlčích dětí, které právě proto, že vyrůstaly mimo lidskou společnost, si nemohly vytvořit ani osvojit žádné společenské dovednosti a návyky.

V průběhu socializace si osvojujeme *společenské formy chování*, učíme se *materškému jazyku*, získáváme *poznatky*, kterých lidstvo dosáhlo v průběhu svého vývoje, budujeme si *kulturní návyky*. Tento proces však není jednostranný – nejenom že se společenskému prostředí podřizujeme, ale sami na ně také působíme a dále je rozvíjíme.

V tomto dlouhodobém procesu se postupně člověk začleňuje do jednotlivých *sociálních skupin* (rodina, mateřská škola, základní škola...). Ty se pak stávají místem, v němž socializace probíhá, kde dochází k sociální interakci (dítě navazuje např. nové vztahy s dětmi a učitelkami v MŠ), komunikaci (mluví s nimi, reaguje na ně...) a sociálnímu učení (jak spolupracovat s dětmi, jak se chovat k učitelce...).

To dítě je „osobnost“

Osobností v běžné řeči rozumíme někoho, kdo je významný, známý, kdo budí respekt ostatních. V psychologii a pedagogice je však osobností každý člověk, se svými individuálními projevy a vlastnostmi. *Osobnost zajišťuje jednotu v našem chování a prožívání a je charakteristická tzv. sebeuvědoměním.*

◀ Osobnost každého z nás se rozvíjí v průběhu socializace – pod vlivem rodinné výchovy, školy, vrstevnických vztahů, partnerských vztahů a dalšího sociálního prostředí. Bez vlivu společnosti by se naše osobnost nerozvinula, zůstali bychom na úrovni živočišných bytostí.

Stejně jako existují velké rozdíly v osobnostních vlastnostech mezi dospělými lidmi, existují rozdíly již v dětském věku. Dokonce můžeme říci, že najdeme odlišnosti v chování a prožívání už u těch nejmenších – u kojenců. Ty jsou dány zejména temperamentovými zvláštnostmi, s určitým typem vyšší nervové činnosti, projevující se např. v pohyblivosti dítěte (živost – pomalost při pohybech a v reakcích), rozdíly v reakcích na podněty (dráždivost – klid – pomalost)...

Někteří autoři (Thomas, Chess, Birch) zjistili, že je možné děti už v útlém věku zařadit do tří kategorií z hlediska temperamentových charakteristik. *Typ snadno vychovatelného dítěte* představuje dítě, u kterého vývoj probíhá bez větších problémů. Dítě dobře přijímá potravu, dobře spí, má pravidelné biorytmy, přiměřeně reaguje na podněty kolem sebe,

dobře snáší případné změny v režimu dne. Jinak ale reaguje dítě **typu obtížně vychovatelného**. Je neklidné, má problémy s přijímáním potravy, v noci špatně spí, na podněty z okolí reaguje podrážděně, je plačtivé, špatně nese jakoukoli změnu, která „nabourá“ jeho biorytmy. Dítě **typu pomalého** je sice klidné, ale spíše pasivní, nemá příliš zájem o dění kolem sebe. Může být spíše mrzuté, ale bez velkých výkyvů. (Ne všechny děti lze zařadit do jednoho z typů, existují i smíšené typy.)

U dvou posledně jmenovaných typů je výchova obtížnější. Rodiče si mohou dávat za vinu, že to s dítětem neumějí, že potřebám svého dítěte nerozumějí, že dělají něco špatně. Dlouhodobým sledováním dětí se dospělo k poznání, že kvalitní výchova, která vychází z individuality dítěte a z jeho možností, může negativní projevy dětí zmírnit. Děti dráždivé potřebují mimo jiné velké vcítění dospělého, klidnou péči a důsledné, ale laskavé vedení. Jsou také více citlivé na autoritativní vedení dospělým (zákazy, příkazy), lépe jim vyhovuje demokratická výchova, která otevírá prostor pro diskusi.

Děti pomalé potřebují například častější podněcování, citlivé vedení k samostatnosti, pomoc bez zbytečné uspěchanosti.

Rodiče by proto od útlého věku měli k dětem přistupovat individuálně, např. **nesrovnávat jednotlivé sourozence a neočekávat od nich stejné chování** („Když to zvládl Petr, proč by to nemohl zvládnout Pavel.“). Takový přístup, a může být veden tím nejlepším úmyslem, má za následek většinou značnou žárlivost na úspěšnějšího sourozence a nevráživost mezi dětmi a celkově brání vytváření dobrých sourozeneckých vztahů i do budoucna. Také upozorňování dětí, že se odlišují od představy rodičů, může komplikovat vývoj jejich sebe-pojetí, nemluvě o možném rozvoji komplexu méněcennosti. Rodiče by měli akceptovat, že každé dítě je jiné a má své speciální výchovné potřeby.

U dětí předškolního věku si můžeme všimnout některých dalších rozdílů:

- **rozdíly v pracovní oblasti** – rychlost nebo pomalost při hře, kresbě, samostatnost nebo vyhledávání pomoci, tvořivost nebo ulpívání na naučených činnostech
- **rozdíly v sociální oblasti** – smělost, dobrý kontakt s dospělým i vrstevníkem nebo nesmělost, plachost, opatrné navazování vztahů
- **rozdíly ve volných vlastnostech** – vytrvalost v různých činnostech včetně hry nebo odbíhání od úkolů a časté střídání aktivit bez jejich ukončení
- **rozdíly v komunikaci** – hovornost oproti málomluvnosti, časté zvaní partnerů ke hře oproti uzavřenosti...

Rozdíly mezi chlapci a dívkami

V průběhu předškolního věku se začínají objevovat **rozdíly v chování a prožívání** mezi chlapci a dívkami, které nebyly v předcházejících obdobích tak patrné.

V předškolním věku se buduje **pohlavní identita dítěte**. Dítě ví, zda je dívka nebo chlapec, a toto poznání má pro něj i své důsledky: podle toho si vybírá hračky (v předcházejícím období si i dívky hrály s autíčky, teď preferují spíše panenky), oblečení (s typickým rozlišováním barev na „klučičí“ a „holčičí“ barvy), kamarády. I když si všechny děti hrají ve skupině, přesto bychom našli určité preferování partnerství podle pohlaví. My dospělí podporujeme tuto pohlavní diferenciaci tím, že klademe na obě pohlaví různé požadavky:

„Jsi chlapec, přece nebudeš plakat,“ „Takhle se umazat, to přece holčičky nedělají, to je přece ostuda.“ Tak svými postoji a projevy (někdy vhodně, jindy méně vhodně) přispíváme mimo jiné i k vytváření sociální role dívky a chlapce.

Typické chování předškoláků

V průběhu předškolního věku dochází k proměně chování dítěte. Na počátku předškolního věku se ještě může objevovat chování typické pro batolecí věk – nevyvážené reakce, výbuchy, razantní prosazování svých představ. Hovoříme tu o tzv. období vzdoru, které je v tomto věku běžné. Souvisí u dítěte s uvědomováním si své osobnosti, s hledáním hranic, co ještě může a co už ne. Tímto obdobím procházejí všechny děti, i když ne vždy stejně bouřlivě. Roli zde hraje především jejich temperament a pochopitelně také výchova.

Tento vzdor se u předškoláků vyskytuje tehdy, probíhá-li vývoj dítěte opožděně (např. u lehce mentálně postižených dětí) nebo pokud na tyto reakce prostředí reagovalo necitlivě a přispělo tak k fixování vzdorovitosti. Vyspělejšímu chování může napomoci výchova vstřícná, citlivá, ale důsledná, která nezdůrazňuje problémy, ale **posiluje žádoucí chování**. Někdy se považuje za zlobení dětské prosazování vlastních názorů. Právě tento věk je vhodný k tomu, aby se dítě učilo diskutovat, pokusit se prosadit, ale také uznat pravdu druhého bez velkých afektů. To je ale nikdy nenaučíme, když je budeme kategoricky okřikovat a umlčovat, aby bylo hodné, neodmlouvalo...

Předškolák je obvykle **živý, aktivní, čiperný, rád se pohybuje, rád si hraje**. Je **zvědavý**, což přispívá k rozvoji myšlení a diferencovaného vnímání. Začíná se rozvíjet soustředění, které umožňuje, aby se dítě po delší dobu než v předcházejícím období věnovalo hře, poslechu pohádky, kresbě. Zde jsou i základy záměrné pozornosti. Zvláštnosti v myšlení, velký vliv fantazie a dosud nerozvinuté časové vnímání předurčují i **výchovné potřeby předškoláků** – dospěli by se měli věnovat dítěti tady a teď a neodkládat například řešení některých výchovných situací na pozdější dobu. Úročí se zde příznivá rodinná atmosféra, dobrý vztah rodičů k dítěti, kteří mu dodávají pocit bezpečí a jistoty, ale poskytují mu i práva na určitou samostatnost.

Přestože jsou děti v předškolním věku citově vyrovnanější než v batolecím věku, i u nich se ještě setkáváme s **rychlým střídáním nálad**. Někdy dítě reaguje silným pláčem i jen z malého důvodu, pro dospělého nepochopitelného, a za chvíli je opět veselé. Radost bývá u dětí projevována velmi hlučně.

Fantazijní myšlení předškoláka přináší i nepřijemná prožívání. V předškolním věku totiž vrcholí **pocity strachu**. Rodiče by proto neměli posilovat toto prožívání bezdůvodným strašením dítěte („Když nebudeš poslouchat, přijde si pro tebe...“), neboť jeho fantazie ještě není kontrolována racionálním uvažováním. Děti se bojí zejména tmy, různých příšer, strašidel a dnes i mimozemšťanů. Tato specifika respektujme. Není nic „nevýchovného“ nechat dítěti svítit malinkou lampičku, aby se při usínání nebálo.

V předškolním věku jsou patrné i **projevy agresivity**, které se vyskytují zejména při společných činnostech dětí. Dítě hledá své místo ve skupině, snaží se v ní prosadit, neboť tak si buduje i svoji identitu. A je to opět dětská skupina, která pomáhá tlumit tyto projevy, která pomáhá rozvíjet sociální vztahy a kontrolu.

V **hodnocení sebe sama** se předškolák vidí očima osob, které jsou pro něj důležité – tedy nejvíce očima svých rodičů. Je tím, za co je oni považují („Jsi můj mazlíček.“ „Jsi velký zlobil.“). Je tedy důležité dávat dítěti najevo pozitivní přijetí. Dítě ovlivňují i další osoby, se kterými se stýká, například učitelka v MŠ, prarodiče, sousedka aj.

Citová výchova učí dítě nejen lásku přijímat a mít pozitivní vztah i k sobě samému, ale také dělat radost druhým, pomoci jim, když je třeba, a také si něco odepřít nebo pro druhého něco vydržet. Citová výchova v rodině připravuje dítě na nové vztahy – k vrstevníkům i „cizím“ dospělým.

S citovým vývojem souvisí i **rozvoj morálky** předškolního dítěte, které se učí rozlišovat, co je dobré a co špatné, co správné a co nevhodné, co statečné a co zbabělé, co obětavé a co sobecké. Pohádky jsou pak typickou ukázkou boje dobra a zla a promlouvají nejvíce právě k dětem této věkové kategorie.

Langmeier, J. – Krejčířová, D.: *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha, Portál 1999.

Lisá, L. – Kňourková, M.: *Vývoj dítěte a jeho úskalí*. Praha, Avicenum 1986.

Vágnerová, M.: *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha, Portál 2000.

Tohle je moje rodina

„Správná“ výchova

Pozorováním chování lidoopů bylo zjištěno, že malé opičky mají po narození stejné potřeby jako mláďata lidská. Potřebují zejména blízkost matky, které se křečovitě drží. U ní jsou spokojené a klidné. Později zkoušejí bezpečnost okolního světa, ale jen do té doby, než je něco vyleká. To hned zase utíkají do máminy náruče. Nějaké to leknutí je však neodradí od nových průzkumných výprav. Zvědavost jim nedá a ony se pouštějí dál a dál a jsou stále „statečnější“. To vše ale s vědomím, že na dohled a na doslech je jejich tlupa, někdo, kdo je nikdy nenechá na holičkách.

Zatímco zvířata jednají pudově, stále stejně krmí, přenášejí, chrání i otužují svá mláďata, lidé jsou často na své rodičovství připraveni jen částečně. I když se na potomka velmi těší, mají často jen mlhavé představy o jeho výchově. Valná většina z nich ví, že chce vychovat člověka chytrého, samostatného, šikovného nebo statečného. Ale jak? Rodiče mají spoustu (i rozporuplných) zkušeností z vlastního dětství, z dětství svých mladších sourozenců, z knih a z různých časopisů. Která výchova je pro jejich dítě ta nejsprávnější? Opičí samička se nezabývá otázkami, kdy své mládě krmít, zda je přenášet, nebo nechat samotné, jak je otužovat a chránit. Ovšem člověk si umí klást zálučné otázky tak dlouho, až je zcela bezradný. Hrát si s dítětem, rozvíjet ho? Ale kdy, čím, jak dlouho, co když... Dítě pláče – mám ho nechat, nebo pochovat, utěšit ho, nebo mu naplácat, nebo snad odvést pozornost...? Někdy to děláme tak, jindy zase jinak. Zkoušíme, co zabere – a dítě jakoby zkoušelo, co zase zabere na nás.

Co je vlastně výchova? Někteří lidé si myslí, že je to pouze jejich přímé a uvědomělé působení na dítě. To ale není pravda, kdyby tomu tak bylo, kdyby šlo skutečně o pevný,

uzavřený a jednou pro vždy daný soubor naučení a příkazů, mohly by děti vychovávat na-programované stroje...

Rodič je také pod „výchovnou palbou“ svého dítěte – a stejně jako opičí samička i on se může cítit do prožívání dítěte. Porozumět mu, poznat jeho povahové vlastnosti, soucítit s ním i radovat se. ***Naše odpovědi na chování dítěte jsou pro ně velmi důležité. Nesmíme zapomínat, že pro dítě je vždy důležité to, co cítí, ne to, co je podle našeho dospělého nahlížení na situaci „správnější“.*** Jestliže se bojí, jeho důvod ke strachu berme určitě vážně. Pro nás, velké, zkušené, znalé, pro nás jde možná o zanedbatelnou maličkost. Ve světě, který zná dítě, to však může být skutečný a s jeho možnostmi i těžko řešitelný problém. A dítě podvědomě čeká, že ho pochopíme a že mu taky pomůžeme.

Co všechno dítě ovlivňuje

První sudičkou je ***dědičnost***. Ta přichází v samotném počátku „existence“ nového života, tedy při jeho početí. Tento soubor dispozic – předpokladů – bude do jisté míry určovat další vývoj dítěte. Proto je každé dítě od malička trochu jiné. Tyto zvláštnosti je třeba rozpoznat, pochopit a respektovat.

Druhou sudičkou je ***těhotenství***. Jeho průběh dítě také zásadním způsobem ovlivňuje. Teď nemám na mysli jen různá onemocnění matky, kouření nebo alkohol, ale také prožívání různých situací, stres... To, jestli se na dítě těší, nebo má z budoucnosti strach, zda potomka plánovala, nebo nechtěla apod. Dnes víme, že dítě v posledních měsících těhotenství je schopné vnímat všemi smysly, má paměť, je schopné se „učit“ a pohotově reagovat na duševní stavy matky. Již v tomto období se do jisté míry formuje nejzákladnější postoj k životu: jistota – nejistota, pohoda – úzkost, vstřícnost – obrana...

Porod je často silný stres nejen pro matku, ale hlavně pro dítě. Ne každá fáze porodu probíhá u každého stejně „hladce“. Dítě může trpět už tím, že ho odněkud „vyhánějí“. Sice to tam ke konci nebylo příliš pohodlné, ale zato bezpečné. Zatímco jedno z dvojčat může trpět ztrátou těsné blízkosti sourozence, druhé dvojče může mít pocity uvolnění. Narodit se do prudkého světla letního dne nebo blýskavých světél umělého osvětlení porodního sálu není hned po narození také nic příjemného. Dítě vnímá také to, jak se s ním zachází. Spousta volnosti při prvních pohybech, nádech, voda, která nemá teplotu matčina a jeho těla – to je spousta stresuplných událostí. Teprve když je dítě pevně zavinuto, usne. Něco mu zase připomene pocit bezpečí, který ještě před nedávnem zažívalo. Jenže ne nadlouho. Jsou tu nové nepříjemné věci – třeba hlad – a postupně se hlásí nové a nové potřeby, které doprovázejí člověka celý život. K potřebám tělesným se vzápětí připojují i ***potřeby psychické*** (jak o nich pojednává ve svých publikacích i prof. Matějček):

- ***Potřeba bezpečí*** – potřebu bezpečí čerpá dítě z láskyplného vztahu mezi ním a matkou, později mezi ním a rodinou. Uspokojováním těchto potřeb sociálních – a zejména citových – vztahů se dítě učí komunikovat a poznávat svět.
- ***Pocit jistoty*** – ten může prožívat v důvěrně známém prostředí, při určité stálosti podnětů. Tím, že vnímá nepsaný řád, získává základní pocit jistoty, základní orientaci v životě.

- **Potřeba určitého přiměřeného množství vnějších podnětů** – znamená to, že dítě má být stimulováno k rozvoji, má pozorovat, poslouchat, cítit atd., ale těchto podnětů nemá být ani málo (aby se nudilo), ani příliš mnoho (aby bylo soustavně přetěžováno).
- Později se objevuje **potřeba identity** – dítě si je vědomo vlastního já, podle postojů okolí k sobě si vytváří pozitivní nebo negativní vědomí o sobě. Pozitivní identita je základem k utváření a rozvoji společenských rolí, hodnotných společenských vztahů.
- Ještě později se objevuje **potřeba životní perspektivy** – dítě vnímá sebe v určitém čase, plánuje svou zpočátku blízkou, později i vzdálenější budoucnost, plánuje své životní cíle.

Když tyto základní potřeby nejsou uspokojovány, dítě psychicky strádá. V důsledku tohoto strádání může dojít k **psychické deprivaci**. Záleží samozřejmě nejen na hloubce i časovém rozsahu deprivacních podmínek, ale také na osobnosti dítěte a jeho „odolnosti“ a schopnosti se takovým podmínkám přizpůsobit. Záleží na temperamentu, povaze, zkrátka na celkovém osobnostním vybavení dítěte, i na tom, jaké životní zkušenosti do té doby získalo a čím a jak bylo ovlivněno. Záleží také na tom, jakým vývojovým obdobím dítě právě prochází, ne každá taková etapa je stejně „citlivá“. Některé dítě je celkově dobře přizpůsobivé, jiné zůstává spíše pasivní, další hledá a provokuje sociální vztahy „hlava nehlava“. Jsou ale i děti, které se zaměří na hledání patologických náhradních uspokojování svých potřeb. Aby získaly pocit bezpečí, uzavírají se například do svého světa a přestávají komunikovat nebo si dumají ještě v předškolním věku palec, mohou se i bez zábran fixovat na cizí lidi, vyžadovat od nich výhradní pozornost a pochování.

Další v pořadí je sudička **rodiny**. Dítě po porodu přichází (tedy lépe řečeno je přineseno) mezi své nejbližší – rodiče, sourozence, prarodiče... Vývoj dítěte budou nyní ovlivňovat poměrně složité a různorodé vztahy v rodině, chování jednotlivých členů k dítěti samotnému, jejich představy o jeho výchově a odpovědi na jeho projevy. Svou roli zde sehraje i vzdělání a zaneprázdněnost rodičů, vztahy mezi nimi, majetkové poměry apod.

Často teprve po narození dítěte si matka uvědomuje a ujasňuje své představy o jeho výchově. Formují se v závislosti na jejích zkušenostech z vlastního dětství a dětství sourozenců, na zkušenostech s výchovou jejích starších dětí, na projevech dítěte. Ale také například na tom, do jaké míry uspokojuje vývoj dítěte a jeho projevy představy matky, do jaké míry jsou její představy pružné nebo neměnné. A na druhé straně závisí i na tom, jak je dítě schopno se těmto představám přizpůsobovat. **Výchova je vlastně neustálé nastolování rovnováhy mezi požadavky dítěte a rodiny.**

Každé dítě potřebuje být láskyplně přijímáno. Neznamená to rozmazlování, sebeobětování nebo nekritické zbožňování, ale hluboký vztah, trvalý za všech okolností, ze kterého může dítě čerpat jistotu, že k někomu a někam patří. Svoji náklonnost projevujeme nejen tehdy, když ho chováme nebo se s ním kočkujeme, ale vlastně v každém okamžiku, který s ním sdílíme, kdy nás „jen“ pozoruje při práci, při řešení problému...

První, kdo se o dítě nejvíce stará, je mu nablízku, pozoruje jej a mazlí se s ním, je **mateřská osoba**. (Biologická vazba je pro dítě méně důležitá než vazba citová, která mu zajišťuje pocit bezpečí a všechny shora jmenované potřeby.) Muži podle výzkumů mají stejný dar vcítit se do chování dítěte jako ženy, i oni jsou schopni mateřského (chcete-li otcovské-

ho) citu. Vzpomeňte si, jak hezky Karel Čapek líčil své Dášeňce, co je láska mateřská. Malé dítě dokáže brzy poznat, že je opatruje stále stejná osoba. Poznává ji všemi smysly – i podle způsobu, jakým je zvedá a bere do náruče...

Kolem 7. a 8. měsíce začíná dítě vyžadovat přítomnost matky, brání se odloučení. Např. pláče, když se matka schová nebo odejde do jiné místnosti. Na tuto náročnou etapu vývoje (nazývanou **úzkost 7. měsíce**) si jistě všechny maminky vzpomínají. Dochází k ní proto, že si dítě začne uvědomovat odlišnost mezi sebou a matkou, a když ji nevidí, ztrácí pocit jistoty. Tyto projevy dítěte nejsou známkou bojácnosti ani jeho lability, jak bývá někdy mylně vykládáno. Doprovázejí vývoj každého dítě, které vyrůstá v rodině. Jsou dokonce známkou dobrého sociálního vývoje a toho, že byl navázán úzký vztah k matce.

Doprovodným efektem tohoto období je strach z cizího a neznámého. Dítě totiž začne odlišovat „své“ lidi a „své“ prostředí od všeho neznámého, co v něm budí nejistotu a strach. Obranou proti této úzkosti je přítomnost někoho, na jehož ochranu se dítě může spolehnout.

Pozor, dítě je velmi citlivé i na každou změnu vztahů v rodině. Neumí na ni sice vždy reagovat, ale vnímá ji a rozlišuje.

Jsem sourozenec nebo jedináček

Nový přírůstek do rodiny není jenom syn nebo dcera, i když i to je z hlediska postojů rodiny velký rozdíl, ale je to pro rodiče první nebo další dítě. Pro dítě tato realita znamená: „Jsem jedináček, jsem malý, oni jsou velcí, všichni se dívají na mě, já budu středem jejich pozornosti.“ Nebo: „Už je tu někdo přede mnou, taky malý, ale vždycky větší než já, já jsem ten druhý (třetí...), ale chci být s vámi, kudy na to?“

Narodit se ve správný čas je vlastně velmi složité. **Jedináček** má opravdu všechny dospělé pro sebe, věnují se mu, nemusí se s nikým dělit. To je ta příjemnější stránka jeho života. Je ale pravda, že je někdy až moc pozorován, moc „vychován“, rodiče se snaží být neomylní a důslední, stále sledují jeho vývoj a výkon. On sám nemá nikoho věkově blízkého, s kým by si rozuměl. Proto bývají jedináčci méně obratní ve vztazích k vrstevníkům, hůře se přizpůsobují, myslí víc na sebe, na svůj výkon a mají častěji obavy, jestli vše dobře (výborně) zvládnou. Jsou kritičtější a častěji také pociťují stres. Bývají to ale také lidé, na které je spolehnutí.

I **prvorozené dítě** je zpočátku jedináčkem. Pak se mu ale narodí sourozenec... Ten je náhle středem dění. Prvorozený cítí, že mu tento „vetřelec“ ukradl více než polovinu pozornosti rodičů. Je stále opečováván, pořád si něco vynucuje, není s ním rozumná řeč, není vlastně k ničemu. Starší dítě se cítí na vedlejší koleji a záleží na rodičích, zda si to uvědomí a poskytnou staršímu dítěti potřebnou pozornost. Může být potvrzeno jeho prvenství hned v několika bodech: je vždy starší, je chytřejší a zkušenější, je samostatnější – tedy dospělejší, může si povídat s rodiči o věcech, kterým ten malý nerozumí, má tátu na kočkování, hry, sport – na věci, které jsou jen jejich. Prvorozené dítě může sbírat cenné zkušenosti, a to ve vztahu k rodičům – jak prosadit své tužby (někdy to bývá velmi těžké), ve vztahu k mladšímu sourozenci – jak ho přijmout, jak mu pomáhat i jak mu dát najevo, co si může či nemůže dovolit. Nejstarší dítě bývá v životě spolehlivým a dobrým pečovatelem.

Situace je nakonec složitější, než se dá popsat několika řádky. Například prvorozené dítě, kterému se narodí sourozenec s větším časovým odstupem, je vlastně víc vychovááno jako jedináček a trampoty se sourozencem mívá menší. Tím spíš, že už v době narození sourozence není výhradně vázáno na úzkou rodinu, má kamarády, učitelku ve školce nebo ve škole...

Druhé dítě vyrůstá ve stínu svého staršího sourozence. Hledá cestu, jak ho dohonit a vyjít s ním. Často na této cestě schytá různé ústrky a musí se učit strategiím, jak se prosadit. Proto bývá druhé dítě v životě „odolnější“, samostatnější, ale někdy také méně precizní.

Situace se nám poněkud komplikuje tím, když se například po dceři narodí (někdy i toužebně očekávaný) syn. Je to první syn a má šanci (podobně jako v opačném případě druhorozená první dcera), že bude vychovávan spíš jako prvorozený. Bude tedy víc ve středu pozornosti a bude se od něj více očekávat a vyžadovat než třeba od další „holky“. Podobně tedy ani první holčička nevyrůstá v zastínění svého staršího bratra, ale bývá to tátova princezna, která ví, jak se věci mají, a často si dovede lidi získat (omstat kolem prstu) a prosadit se.

Druhé dítě může být zároveň také **prostřední**. Dalšího sourozence nemusí vnímat již tak úkorně, jako prvorozené děti, protože bylo vždycky zvyklé se o rodiče dělit. Dostává se do situace, kdy je vlastně nejvíce přehlížené, protože na staršího sourozence je upnuta pozornost, když jde jako první do školky, do školy, naučí se plavat, jezdit na kole a podobně. Mladší sourozenec je přece ten nejmladší a nejroztomilejší. Rodiče – dávno zbavení úzkosti z péče o prvorozené dítě – jsou uvolnění a vnímají příchod dalšího potomka často jako překvapení, něco pro radost, možná jsou osudem i trochu pobaveni. Prostřední dítě tak často vyrůstá do přizpůsobivého, vyrovnaného, klidného a často i společenského a poměrně skromného člověka.

Zato **nejmladší dítě** zůstává pro rodiče stále nejmenším. Je to mazánek a mazlíček, o kterého všichni pečují, ale často nemá vlastní soukromí. Na druhé straně mu také všechno většinou projde. Leckdy však nebývá brán moc vážně a rozvíjející se talent může zůstat nepovšimnut. Dá mu zkrátka hodně práce, aby vyrůstal vedle svých sourozenců, a ne za nimi. Zdá se mu, že všechny cesty jsou už obsazené, prošlapané, a tak musí, pokud chce vyniknout, vynaložit velké úsilí. Cesta nejlepšího žáka je obsazena, cesta sportovce rodiny také, zase by byl nejdříve druhý. S tím se někdy nechce smířit, proto hledá svoji „parketu“, a najde ji třeba v roli rozeného baviče, vtipálka, recitátora, umělce...

A co **dvojčata**? To je zase kapitola sama pro sebe. Vyrůstají spolu už od početí. Jsou případy, kdy jeden nedá bez druhého ránu, ale jsou i dvojčata, která se vší silou touží osamostatnit, odlišit od toho druhého. Proto i jejich vztahy v dospělosti bývají extrémnější. Buď se méně stýkají, aby si užili toho „být zvlášť“, nebo dokonce žijí spolu bez životních partnerů. Jsou ale i takové případy, kdy si vyberou podobné životní partnery a obě rodiny pak udržují dobré a intenzivní vztahy.

Pokud rodiče znají úskalí sourozenectví a jedináčkovství, mohou snadněji zajistit svým dětem dobrou a fungující rodinu, která je nejlepší průpravou pro budoucí život jejich dětí.

Rodič pak může lépe poznat, kdy se starší dítě cítí odstrčené a potřebuje pozornost a pomazlení. Nebude se bát zahartusit i na nejmladšího, aby poznal, že to je myšleno vážně. Bude se snažit, aby jeho dvojčata měla svou vlastní identitu – tedy své jméno (ne jen: „Kluci, podívejte se!“), případně své místo, talířek, botičky, dudlík, některé oblečení – odlišené barvou nebo třeba obrázkem.

Do sourozeneckých vztahů a způsobů výchovy jednotlivých dětí v rodině se promítá spousta dalších faktorů: sourozenecká minulost rodičů, věkové rozdíly a pohlaví dětí, jejich tělesné nebo psychické zvláštnosti, celková situace v rodině atd. atd. Žádná pozice není vždy jen výhodná nebo nevýhodná, ale je dobré jí aspoň trochu porozumět.

Příběh

Na jednom menším letním táboře dospívající chlapec pomáhal vedoucím a plnil roli jakéhosi praktikanta. Byl to přirozený bavič, oblíbený dětmi i dospělými. Hrál na kytaru, zpíval, hrál s dětmi různé scénky, pomáhal, radil, zkrátka vypadalo to, že je nepostradatelný.

V rozhovoru s ním vyšlo najevo, že je prostřední z pěti dětí. Smál se, když charakterizoval sebe a své sourozence: „Víte, moji starší sourozenci, bratr a sestra, ti byli jen tak na zkoušku. Bratr je mimo, studuje. Sestra sice také studuje, ale doma hodně pomáhá mámě s prckama.“ Z „prcků“ se nakonec vyklubala dvojčata – holka a kluk – také už školáci. Do rodiny přišli vlastně nečekaně, neplánovaně.

„Já,“ říká o sobě, „jsem jediný, kterého si naši naplánovali v rozkvětu svých sil a se vši moudrostí.“ (Směje se.) „Když jsem se narodil, moji starší sourozenci už byli docela samostatní, chodili do školky a těšili se pomalu na školu. Tehdy jsem měl rodiče nejvíc pro sebe. Vlastně i později, když šli starší do školy. Prckové se narodili, když už jsem také chodil do školy. Byl to pak u nás trochu zmatek. Nevařilo mi to, bylo to vlastně docela fajn. Pořád se něco dělo. Měl jsem také kamarády ze školy a s těmi jsem trávil dost času venku.“

„Když jsem byl menší, pomáhala s prckama sestra s bratrem, teď na ně dohlížím spíš já. Pomáhám s úkoly, s úklidem pokoje a tak.“

Je beze sporu, že tomuto chlapci pomáhá v životě jeho nekonfliktní, pohodová a veselá povaha. Je ale určitě také ovlivněn tím, jak se naučil vycházet se svými sourozenci, jak dlouho byl středem pozornosti rodiny, způsobem výchovy, tím, co se o dětech v rodině vypráví, i tím, že žije v menším klidném městě...

Kdo k nám ještě patří

K rodině bezesporu patří také babičky, dědečkové, případně prababičky a pradědečkové. Hrají zde svou nezastupitelnou, i když ne nejdůležitější roli. Rozhodující by měla být pro dítě nejužší rodina, tedy matka a otec, případně sourozenci.

Prarodiče ale mohou ve výchově mladé rodině hodně pomoci, občas rodiče i zastoupit, ale neměli by jejich péči nahrazovat. Zodpovědnost za dítě by měli nést (až na výjimky) rodiče. Prarodiče se již mohou, nezátížení každodenními starostmi o děti, dívat na jejich vývoj poněkud z nadhledu, sledovat jejich pokroky, radovat se a těšit z nového života.

Je pro dítě velká škoda, když rodiče nebo prarodiče nejsou na své role připraveni a „maminkování“ nebo „babičkování“ tak nějak úplně nefunguje. Mladí rodiče někdy nechávají rozhodování o výchově na svých rodičích, protože se cítí často bezradní a mají strach, aby něco nepokazili. Nutno ovšem dodat, že této příležitosti se prarodiče rádi chopí, a někdy i z vlastní iniciativy. Je totiž i hodně mladých rodičů, kteří představu o své rodině a výchově mají, ale sami strádají, protože se nemohou a neumějí vymanit z péče vlastních rodičů. To bývají případy, kdy prarodiče nevnímají svoji roli jako pomocnou, ale mají tendenci mladou rodinu stále vychovávat, neustále radit, poukazovat na nedostatky ve výchově a na její důsledky. Nevšimli si, že jejich dítě už vyrostlo, stačilo se vdát nebo oženit, přivést na svět novou generaci a mělo by se o svoji rodinu postarat stejně jako oni před nějakými třiceti lety. Přestože mladá maminka je už dospělá a kompetentní k výchově svého dítěte, je sama ovlivněna určitými stereotypy ve vztazích k vlastním rodičům, a je pro ni proto těžké cítit se vůči nim dospěle a z této pozice jim vysvětlit své názory na jejich chování. Také se obává, že to její rodiče nepřijmou, přestanou se s mladými stýkat, a děti tak přijdou o babičku a dědečka.

Děti by měly mít babičku a dědečka víc pro rozptýlení, hraní a vůbec pro volný čas, protože prarodiče si také chtějí vnoučata spíš užít než je důsledně vychovávat. Tak se stává, že babičkovská výchova také nebývá ta „pravá“. Babičky buď dítěti mnoho dovolí, nechají je dělat i to, co má doma zakázáno, nebo se o dítě bojí, a proto je hodně omezují. Pokud ale svěříme babičce na nějaký čas (víkend, prázdniny...) své dítě, měli bychom se i my snažit respektovat její výchovu. Dítěti se dá většinou snadno vysvětlit, že rodiče jej musí vychovávat, zatímco babička je i tak trochu na rozmazlování. Jinými slovy, doma je to tak, jak řeknou rodiče, jinde je to podle babičky, tety...

Kde jsem doma

Dítě v neposlední řadě ovlivňuje i **prostředí, do kterého se narodilo a ve kterém žije**. Nepodceňujme poznávací schopnosti malého dítěte. Klid a pocit jistoty čerpá ze svého důvěrně známého prostředí. I mimino pozná, že je ukládáno do své postýlky, ke svým hračkám, do stejného pokoje. Proto se může stát, že na návštěvě, třebaže je čas odpoledního spánku, je dítě neklidné, nebo ji dokonce celou propláče. Těžko pak budete známým nebo babičkám vysvětlovat, že je to milé a hodné stvoření, se kterým si rozumíte. Takové změny totiž nezvládne každé dítě stejně dobře. Je vhodné pozvolné „otužování“ a také promyšlení přiměřenosti změny. Později dítěti pomůže jeho oblíbená hračka, dečka, kterou je zvyklé se přikrývat, a podobně.

Dítě ovlivňuje i širší prostředí – to, zda žije na venkově nebo ve městě, zda se může volně pohybovat v okolí svého bydliště, třeba na zahradě, nebo je poměrně stísněné v malém bytě s dospělými a sourozenci a ven se dostane jen s nimi, stále hlídané, protože rušné ulice města jsou nebezpečné.

Výchova není lehká věc

Rodina je první a nezastupitelné místo, kde se dítě přirozeně učí poznávat vztahy mezi lidmi. Poslouchá, co si říkají dospělí mezi sebou, ale také pozoruje, jak se k sobě chovají a jak se tváří, když nic neříkají, jak mluví s cizími lidmi a jak se o nich vyjadřují, jak dokáží

dělat druhým radost a radovat se z jejich radosti. Dítě vnímá nejen to, co mu rodič říká, ale i to, jak to říká, jak se tváří a jaká při tom dělá gesta.

Sami si určitě vzpomínáte na situace, kdy vám potomek řekl „ano tatínku“ (maminko) a vy jste při tom viděl „rudě“. On totiž sice projevil souhlas, ale jak se při tom tvářil! Jeho „verbální projev“ nebyl v souladu s jeho chováním.

Jako rodiče jste denně vystaveni stejnému pozorování ze strany svých dětí. Ony také poznají, kdy „jste v souladu“ a kdy „si odporujete“. Jenže zpravidla se to od nich nedozvíte. A protože si to v té chvíli ani neuvědomujete, tak se to samozřejmě ani dozvědět nechcete. Vždyť nikdo, a rodič zvláště, nechce být nachytán na švestkách.

Často se nám také stává, že posuzujeme děti podle sebe. Ale protože jsme každý trochu jiný a i naše děti se nám podobají jen částečně, měli bychom situace řešit nejen podle vlastních zkušeností, ale hlavně na základě znalosti dítěte a jeho prožívání.

Rodiče se učí poznávat své dítě a rozumět jeho projevům. Čím lépe své dítě znají, tím snadněji volí správné výchovné postupy a lépe vědí, kdy chválit a kdy a jak trestat. Vědí, jak pomoci a kdy jejich dítě pomoc nepotřebuje, co je na něj moc a co ještě zvládne samo... Vědí také, co dítě vnímá jako odměnu a co jako přiměřený trest. Aby byl trest účinný, musí dítě vědět, proč je potrestáno, a musí být přesvědčeno, že si trest zaslouží a že je přiměřený jeho prohřešku.

Hodně rodičů si pod pojmem trest představí větší či menší nářez. Fyzické trestání, zejména pokud je časté, má ale spíš negativní účinky – zatvrzelost, odpor, pocity méněcennosti, agresivní chování ke zvířatům, k vrstevníkům, zejména slabším. Trestem ale může být i zákaz oblíbené činnosti nebo to, že se na dítě „jen“ zlobíme. ***Záleží jen na nás, jak to s dítětem budeme „umět“ – abychom nemuseli sahat k tvrdým trestům, aby dítě vědělo, na čem je, třeba „jen“ z výrazu naší tváře.***

Nikdy bychom po trestu neměli zapomenout na odpuštění. Jestliže dítě prožívá trest jako spravedlivý, očekává po něm i naše odpuštění. Je pro něj důležité obnovení naší náklonnosti, obnovení dobré atmosféry v rodině.

O rodičovské jistotě

Způsoby výchovy dítěte ovlivňuje v nemalé míře vlastní zkušenost rodičů z dětství. Čím více se rodiče se svými rodiči ztotožňují, tedy přijímají jejich působení a považují je za správné, tím méně tápají u vlastních dětí. Tím nechceme hodnotit původní výchovu. Ta může být samozřejmě stejně tak optimální jako sociálně nevhodná. Důležitý je zde ale ten fakt, že dítě vnímá své rodiče jako autority a jejich výchova mu dává jasné signály o tom, co a jak v rodině má nebo nemá být. Když mají rodiče pochyby o některých způsobech výchovy, nebo ji celou dokonce odsuzují, chtějí většinou své děti vychovávat jinak. Chyba je v tom, že to „jinak“ ale nikde nezažili. A tak se jim někdy původní předsevzetí hroutí, výchova stagnuje, děti zlobí, zdánlivě nic nefunguje, rodičovské „autority“ se cítí bezmocné. Tuto nejistotu dítě velmi dobře pocítí a dovede ji jaksepatří zneužít. Kdyby své pocity umělo správně vyjádřit, pochopili bychom, že i ono má strach. A to strach ze ztráty jistoty a bezpečí. Jak je může rodič, který si sám neví rady, ochraňovat? A tak dítě dělá vše pro to, aby v nových zkouškách dostal rodič šanci v očích dítěte uspět. To znamená zachovat se dospěle, rozhodně, odvážně...

Někteří otcové si myslí, že je vlastně doma po narození dítěte nikdo nepotřebuje. Je to velký omyl. Nemluvíme teď o materiálním zajištění, o zapnutí pračky nebo o nákupu. Dálež důležitější může být pro matku pocit, že „jsou na to“ dva. Že si se svým mužem ujasní některé názory na péči a výchovu dítěte, že se dohodnou, jak budou postupovat, aby jeden nekazil „práci“ druhého, aby se vzájemně podporovali.

Když dítě v noci opakovaně pláče a vše je zdánlivě v pořádku, matka hledá způsob, jak dítě utišit. Když se jí to nedaří, snaží se na to přijít i její manžel. Rodiče brzy zjistí, že se dítě při nošení uklidní a noční divadlo se mu vlastně líbí. Jenže v noci se má spát. Právě teď je role otce nezastupitelná. Matka by neměla v chlácholení dítěte selhat, proto by se měli rodiče poradit a dohodnout jeden jediný postup. A vytrvat do té doby, než dítě pochopí, že se mu nedostane (pokud k tomu nebude vážný důvod) v noci větší pozornosti než třeba pohlazení. Že ho nikdo nebude hodiny chovat, vozit, krmit apod.

Manželovo „děláš to dobře, vytrvej, zítra ti aspoň trochu pomohu s domácností“ je pro dítě i ženu důležité. Dalo by se dokonce říci, že čím častěji slyší žena od svého muže „jsi neschopná – ty to s ním neumíš – vychovááš je špatně“, tím nejistěji působí na dítě – nemluvě o době, kdy dítě těmto slovům dokonce může rozumět a přejímat kritické hodnocení otce za svoje.

V úplné funkční rodině se rodiče **výchovně doplňují**. Zjednodušeně můžeme chápat mateřskou péči jako chápající, vstřícnou, pečující a ochrannou a otcovské působení jako spíše otužující, vyžadující, podporující pokrok a výkon. V mateřské náruči hledáme bezpečí, otcovská nás seznamuje s okolním světem a otužuje nás pro něj. Jestliže má dítě jen jednoho rodiče, je výhodné, aby roli druhého přebíral aspoň částečně někdo další. Třeba prarodič, strýc, o hodně starší sestra apod. Plnit obě role najednou je pro jednoho rodiče velmi obtížné.

Jistota a co největší jednota mateřské a otcovské výchovy mají v životě dítěte zásadní význam, protože ovlivňují i jeho úspěšné vykročení z rodiny do světa.

Nic se nemá přehánět

Jednou z dalších důležitých potřeb dítěte je **víra v rodiče**. Dítě se potřebuje na své rodiče spolehnout v několika ohledech – že ho neopustí, že mu pomohou, bude-li třeba, že ho mají rádi takové, jaké je, a nekladou mu podmínky, za jakých ho budou přijímat a milovat. Že je zkrátka za všech okolností jejich.

Každodenně to rodiče dokazují svým postojem k dítěti. Někdy se o tom i mluví – vážně i nevázně: „Ty jsi moje zlato.“ „Nedám tě ani za pytel brambor.“ „To je náš velký kluk.“

I citové výchovy musí být ale „akorát“. Bezmezná láska je nekritická, nevyžadující a vede dítě k sebestřednosti. Na druhé straně rozum vede více k sebekontrolě, ukázněnosti, zkoumání a učení se novému. Přehnaně rozumový přístup však bývá necitlivý a strohý.

Vcítění se do potřeb dítěte, poznání jeho povahových vlastností a psychických možností je základem pro přiměřenou výchovu.

Všechno chce svůj čas

V rodině existují celé **propletence vztahů**. Mezi manželi, dětmi, mezi rodičem a dítětem... Každý v rodině plní podle očekávání svých bližních hned několik „sociálních rolí“ – ma-

minka je zároveň i manželka a – pokud v rodině žijí její rodiče – dcera. Podobně je na tom otec, tedy manžel, případně syn. Dítě je zároveň syn (dcera), sourozenec a vnuk.

Výchova stojí uvnitř těchto vztahů a je jimi ovlivňována. Posuďte sami, jaký dopad má třeba nedorozumění mezi rodiči na trpělivost k potomkovi. Jak jinak reagujeme na „rozumný“ požadavek jednoho dítěte a „úplně nesmyslné“ kňouravé prosazování druhého. Jak se chováme, když jsme s dítětem sami, a jak v přítomnosti babičky, která naši výchovu příliš neschvaluje...

Na jedné straně tohoto vztahu je dítě, které se učí přijímat požadavky svého okolí, poznává, co je žádoucí, co nevhodné, a co dokonce trestuhodné. Na straně druhé stojí dospělí, kteří by neměli vnímat rostoucí dítě jako něco stabilního, neměnného. Naopak, důležité je všimnout si každé změny, pokroku, krize, nové potřeby... A podle toho měnit i své postoje, požadavky... ***Není vždy zcela jednoduché adekvátně a v pravý čas se přizpůsobit, růst společně s dítětem a odhadnout, co je kdy pro ně nejvhodnější.*** Tím nemyslíme jen to, že mu někdy koupíme kolo dřív, než se naučí šlapat na tříkolce, ale obecně, že ho možná někdy nutíme do výkonů, do kterých ještě nedozrálo, a tím ho více či méně traumatizujeme. Dítě, které je opakovaně neúspěšné, ztrácí zdravé sebevědomí, a navíc má pocit, že je zklamáním i pro své rodiče.

Na straně druhé se někdy chováme k dítěti, jako by bylo mladší. Tím omezujeme jeho možnosti, sebedůvěru, přirozenou snahu po osamostatňování a aktivitu. ***Nemůžeme celý život dítě jen chránit před různými nesázemi a změnami, účelnější je projevit pochopení a nabídnout pomoc.*** Někdy je to tak trochu naše rodičovská hra, do které se snažíme schovat i před námi samotnými svá přání, ambice, obavy před samotou...

Jsem to, co o mně rodiče říkají

Dítě má od malička snahu ***přizpůsobit se svému okolí.*** Snaží se být takové, jaké ho rodiče chtějí mít, chce vyhovět, být pochváleno... Dělá to však vždy pouze v rámci svých možností a osobnostních vlastností.

A v tom je právě to nebezpečí. Jsou požadavky rodičů přiměřené? Může být z tichého a mírného dítěte dravý podnikatel dnešní doby? Jak se pomazlit s věčně aktivním neposedným dítětem, které to odmítá? Je to tak, že rodičovské představy „nepasují“ na jejich dítě, nebo projevy dítěte neodpovídají „normálním“ představám? Rodiče mají v krizových situacích často tendence hledat viníka nebo příčinu. Spíš se ale vyplácí hledat řešení.

Dítě se rodí s celou řadou zděděných dispozic k různým schopnostem, dovednostem, ale i povahovým vlastnostem. Výchova vlastně začíná již v těhotenství, kdy převládá u matky pocit štěstí, těšení se na dítě... Teprve později, po narození, máme tendence přetvářet dítě podle svých představ zapomínajíce, že se přece narodilo z nás, a ne z cizích lidí, jejichž vlastnosti nám momentálně imponují.

Nezbývá nám než přijmout naše dítě takové, jaké je, a měli bychom je přijmout se stejnou láskou, jakou jsme mu dávali před narozením.

Nezbývá nám než respektovat individualitu našich dětí. Znamená to v praxi, že pokud je obě nebo všechny tři (čtyři...) chceme vychovat podobně, tedy co nejlépe, musíme s každým zacházet trochu jinak.

Ve druhém a třetím roce se u dítěte rozvíjí rodinná identita a vědomí domova. Znamená to, že si uvědomuje, že k někomu patří a že ono samo je někdo. ***Uvědomuje si vlastní identitu a hned potom si začíná tvořit povědomí o tom, jaké je. Záleží v té době jen na nás, rodičích, co si o sobě naše dítě bude myslet a co si jako poklad (nebo závaží) ponese s sebou do života.*** Bude to mámino zlato, holka šikovná, náš velký kluk, nebo ufňukánek ubrečený, vztekloun neposlušný či stydlivka nemluvná?

Ve snaze přizpůsobit se „zákonům“ rodiny a požadavkům rodičů má dítě často snahu se s nimi zcela identifikovat. Nebezpečí může být v tom, že vedle pozitivních vlastností může dítě kopírovat i projevy méně žádoucí, nebo dokonce zcela asociální.

Problémy (nejen) předškolního věku

Poslušnost a zlobení – dvě strany stejné mince

V předškolním věku se u dětí klade důraz **na poslušnost**. Prosazování svých představ, tak typické pro batole (tzv. období negativismu), by mělo být během předškolního věku překonáno. Předškolák se učí dodržovat pravidla, která mu vštěpují dospělí a která jsou základem **společenských norem chování**. Tyto normy se upevňují *formou odměn a trestů*, které následují podle toho, jak dítě vyhovělo požadavku dospělého.

I malé dítě snadno pozná, co od něj očekáváme, a bude se samo snažit nám vyhovět. („Když si uklidíš hračky, můžeš si kreslit.“ „Když se aspoň trochu najíš, budeš mít sílu jít s námi sportovat.“...) Mnozí rodiče jistě již zjistili, že se vyplácí spíš kladné posilování žádoucího chování než výhrůžky a tresty. („Když nebudeš jíst, nepůjdeš ven.“ „Jestli neposlechneš, nebudeš se dívat na Večerníček.“...)

Ne každé dítě je stejně citlivé, některé pociťuje i nepatrné nesplnění požadavků jako závažné provinění. Měli bychom se vždy zamýšlet, zda klademe před dítě reálné cíle, zda je již na takové vývojové úrovni, že je dokáže splnit samostatně. Vždy bychom mu měli umět podat pomocnou ruku. Dítě se učí i **nápodobou chování dospělého**, proto je společná aktivita efektivnější než trest.

Přes veškeré naše výchovné snahy dovede předškolák někdy pořádně rozčílit. Říkáme tomu „zlobení“ a vejde se sem celá řada projevů: vztek, fňukání, lhaní, odmítání jídla, cucání prstů, noční putování z postýlky k rodičům, neklid atd.

Když pomíneme zlobení normální, „normální vzdor“ (nechci to tak udělat, já si to sama..., nepůjdu tam, já to nechci...), kdy se chce dítě „zdravě prosadit“, a zaměříme se na to závažnější, pak první, co by nás mělo napadnout, je, že nám dítě svým chováním dává nějakou zprávu. Tu si můžeme velmi často přeložit jako: konečně si mě všimněte, mějte mě rádi nebo pomozte mi, sám to už nezvládnou.

Závažnější problémy v chování jsou obvykle důsledkem dlouhodobého stresu, špatného výchovného působení nebo třeba jen jedné rodičovské chyby, která se však několikrát opakovala.

Při dětském zlobení si rodiče často kladou správné otázky, ale většinou si na ně špatně odpovídají. Abychom si to mohli vysvětlit, je třeba použít silného zjednodušení. Otec si klade otázku, proč je dítě agresivní (pere se s vrstevníky). Když pomíneme tu eventualitu,

že to otci imponuje, protože „ten kluk se neztratí a umí se prosadit“, bývá nejčastější odpověď: „je to násilník už od narození“ nebo „já byl stejný, je po mně“. Málokoho napadne, že se takové dítě třeba bojí. To nám pak otvírá celou řadu dalších užitečných otázek, které mohou vést k celkovému zlepšení situace: Čeho se naše dítě bojí? Proč by mělo mít strach? Zažívalo už někdy silné pocity strachu? Mělo možnost se bránit? Jak mu můžeme pomoci?

A podobně jiný problém: Proč lže? Je to lhář. Dělá to schválně. Chce nás napálit. Je to prospěchář. Málokoho napadne základní jednoduchá odpověď: Existuje asi důvod, proč nemůže říct pravdu. Opět nám to otvírá další možnosti: Proč nemůže říct pravdu? Bojí se trestu? Bojí se, že už ho nebudeme mít tak rádi? Nechce ani sám sobě přiznat, že udělal hloupost? Je to v jeho očích stejná hloupost jako v našich, nebo je menší a dítě se poděsilo naší reakce, nebo je o hodně větší a dítě se bojí strašných následků? A je to vlastně lhaní, nebo si dítě umí hodně vymýšlet a pak tomu samo věří?

Možná, že už trochu tušíte, jak na to. Poskytneme vám nyní několik dalších otázek k přemýšlení:

- Proč nás neposlouchá a ještě se vzteká a má záchvaty, když není po jeho?
- Proč stále odmlouvá, hádá se?
- Proč se bojí být sám?
- Proč je neklidný, nesoustředí se na to, co mu říkáme?

Jestli máte podobné problémy, můžete se také poradit s odborníky – s dětskými psychology, terapeuty, speciálními pedagogy...

Chtěly bychom zároveň rodiče trochu uklidnit, zejména ty úzkostnější a přehnaně starostlivé. Když dítě zlobí, nemusí v tom být žádná naše výchovná chyba ani dítě samo nemusí a zpravidla také není od narození předurčeno k dráze padoucha a zločince. Dítě se často chce prosadit, vymanit z mantinelů rodičovské péče, udělat si věci po svém, nebo alespoň vědět, že si něco může rozhodnout samo... Zkouší, co snese rodičovská trpělivost a kam až ony hranice může posunout.

Problém se rodí snadno

Někdy z legrace říkáme, že dítě „přežije“ i péči svých rodičů. Děti mají skutečně velkou schopnost adaptace a „hojení“, ať už jsou rány fyzické, nebo duševní. Dítě umí zapomenout, když je uchláholeno, ošetřeno...

Setkávání se s překážkami je dokonce zdravé, protože se tak posiluje odolnost dítěte vůči stresu. Dítě se učí tyto překážky překonávat a tím si pěstuje sebedůvěru a sebevědomí.

Ale (jak už jsme psali) každé dítě je trochu jiné a také není stres jako stres. O sobě celkem dobře víme, co vydržíme. Jak ale poznáme „stresový práh“ svých dětí? Jak vůbec poznáme, že dítě něco trápí? Rodiče často argumentují tím, že si nevšimli ničeho zvláštního, vždyť dítě ani neplakalo, nebylo smutné, nic neřeklo... **Děti se ve stresu skutečně často chovají jinak než dospělí.** Jednak své prožitky neumějí vyjádřit slovy, jednak se snaží vši silou zajistit ztracenou rovnováhu. Podvědomě cítí, že když se třeba budou chovat, jako by se nic nestalo, že bude opravdu vše v pořádku. Jindy se snaží zachránit situaci vzorným chováním. („Bylo to všechno určitě kvůli mně.“ „Když budu hodná, nic zlého se už nestane.“) Jiné děti

upoutávají naopak pozornost svým nepřiměřeným konfliktním chováním do té míry, že původní problém zastíní a on najednou také „jako by nebyl“.

Dítě je nejohroženějším členem rodiny, je citlivé na změny a stresy spojené s lidmi, kteří mu zajišťují pocit jistoty a bezpečí. Jeho reakce na tyto změny ale často neodpovídají našim dospělým představám.

Často si dokonce myslíme, že si dítě nevšimlo, že neslyšelo, že neví. Ono skutečně často našim dospělým krizím nerozumí, ale cítí je, a proto je třeba o všem přiměřeně věku s dítětem mluvit.

Protože se rozchodu rodičů bojí, je třeba mu vysvětlit, že rodiče spolu už nebudou bydlet, protože se nemohou dohodnout, ale dítě mají stále stejně rádi, na tom se nic nemění.

Je nutné mu také vysvětlit, že do rodiny přijde nový tatínek. Že je to člověk, kterého má maminka ráda, ale dítě ho zatím rádo mít nemusí, vždyť je to pro něj zatím cizí člověk.

Také závažná nemoc nebo úmrtí v rodině jsou události, které před dítětem v tajnosti dlouho neudržíme.

Dítě by mělo vědět, co se děje nebo stalo, a má plné právo být včas psychicky připraveno na zásadní změny v rodině. Je-li kdokoli postaven před hotovou věc, smiřuje se s realitou daleko obtížněji než ten, který má čas o věcech mluvit, zkoumat je ze všech stran, vyjádřit svoje stanovisko, smířit se s neodvratnou věcí...

Pokud si nejsme jisti, jak dítěti takové události sdělit, je dobré se poradit s odborníky – dětskými psychology, terapeuty.

Jen trocha teorie o výchově

Z hlediska síly rodičovského působení a prosazení rodičovské vůle můžeme popsat tři hlavní výchovné styly (někdy se setkáváme s jejich prolínáním nebo uplatňováním odlišných stylů v závislosti na konkrétních výchovných situacích):

Rodiče, kterým je vlastní **autoritativní výchova**, vyžadují často od svých dětí **poslušnost bez možnosti diskuse**. Jejich působení je založeno na zákazech a příkazech, jen oni vědí, co je pro dítě nejlepší. Dítě má pevný režim, do kterého se nevejde žádná změna, leda by ji udělali sami rodiče. Dovedením tohoto stylu do krajnosti je **perfekcionismus** – nejenomže dítě vykonává činnosti, které jsou mu určeny, ale očekává se od něj ten nejlepší a naprosto bezchybný výkon.

Extrémem může být výchova **ochranářská, protektivní**. Rodiče vystupují autoritativně vůči dítěti i okolí. Dítě však silně ochraňují před všemožným nebezpečím i před střetem se skutečností. „Umetají cestičky“, vytvářejí „skleník“, zbavují dítě odpovědnosti. O to víc žádají na svém okolí – aby bylo jejich dítě preferováno, aby mu bylo ledacos prominuto, a neneslo tak důsledky svých činů.

Autoritativní výchova má někdy i kladné stránky. Z vlastní zkušenosti víme, že o některých věcech se prostě nediskutuje. Každá rodina má pár takových rituálů, které se nemění – ve všední den je televize jen do..., v neděli obědváme všichni společně, před jídlem se myjí ruce atd.

Pro malé dítě je důležitý určitý režim a stálost podnětů.

A nemylte se. Rodič není pro svého potomka kamarád, ale RODIČ – autorita, která má dodávat dítěti tolik pocitu bezpečí, kolik ho právě potřebuje.

Liberální výchova je naopak **bez řádu, bez koncepce**. Rodiče v podstatě dítě neomezují, dokonce mu ani nevymezují hranice, které jsou pro budoucí život tak důležité.

Extrémem může být **nezájem rodičů o potřeby dítěte a málo emoční podpory**. Jindy rodiče, kteří nejsou pro dítě žádnými autoritami, hledají způsob, jak prosadit svou vůli. Pociťují to ale jen v době, kdy se nahromadí příliš velké množství „průsvihů“ a oni cítí, že s tím musí „něco udělat“. Tak dochází ke známým rodinným „kraválům“, které se snaží radikálně změnit situaci k lepšímu, ale ono se vlastně nic zásadního nestane nebo se celková situace ještě zhorší. Jindy rodiče použijí strategii obviňující, vydírající, nebo dokonce vyhrožující. Jejich proslovy často začínají podobně: Co jsem pro tebe všechno udělala, a ty... Můžeš se stydět... Když nebudeš sekát dobrotu, tak... Budu tě mít ráda, když...

I tento styl má své výhody. Liberální postoj v pravou chvíli vede dítě k samostatnosti, rozhodnosti a odpovědnosti. Dítě ví, že teď to za něj nikdo nerozhodne, nikdo mu nepříkáže, je to jen na něm.

Demokratická výchova má mnoho výhod. Učí dítě podřídit se, uznat autoritu, ale i uplatnit svůj názor, samostatně se rozhodovat, spolupracovat i přijmout trest. Škoda, že tak málo lidí ví, co demokratická výchova znamená. Pro někoho je to spíš volná liberální záležitost, někdy až anarchie. Demokratická výchova však **má svůj řád, svá pravidla, ale respektuje zároveň individualitu dítěte, jeho možnosti, zájmy, charakterové vlastnosti... Dává dítěti prostor k vlastní aktivitě, uplatnění, k rozvoji zdravého sebevědomí.**

Z hlediska postojů rodičů k dítěti můžeme výchovu rozdělit i jinak:

Výchova akceptující, vstřícná, dává dítěti najevo, že ho doma mají rádi, že k nim patří, že se na ně může dítě spolehnout.

Výchova hostilní, nelaskavá, nepřijímající dítě je poměrně častá např. v rodinách s nechtěným těhotenstvím, kde je dítě očekáváno jako vetřelec, komplikace, nebo dokonce příčina rozvratu rodiny. Takové dítě slyší často nejrůznější **výtky, ničím se rodičům nezavděčí, ať se snaží, jak chce, projevu lásky a přijetí se nedočká**. Je také často **trestáno i fyzicky**. Některé děti jsou týrané nejen bytím, ale i hladem, zavíráním v tmavých místnostech apod., údajně „za trest“.

Pro dnešní dobu je bohužel charakteristická větší či menší **absence výchovy**. Rodiče své dítě mají rádi, ale z nejrůznějších důvodů mu **nemohou poskytnout svoji lásku a péči**. Jsou to rodiny, kterým každým okamžikem znovu a znovu „ujíždí vlak“, které zmeškávají jednu příležitost za druhou, a dítě zatím nějak roste...

Příčin absence výchovy je podle našeho názoru několik. V první řadě stojí podnikatelská honba za výdělkem, která v některých případech hraničí s patologickou závislostí na práci. Muži tím překonávají nejistotu dnešní doby a zároveň v sobě posilují i vědomí vlastní užitečnosti pro rodinu – dokazují si schopnost zajistit ji po materiální stránce... Nějak se

nám v tom materiálu ale vytrácí tátovo kočkování, vyprávění, pusa na dobrou noc, stejně jako rázné zakročení nebo posílení mámina příkazu.

Většina žen však musí také pracovat a dnešní podniky jim často nevycházejí vstříc zkrácenou pracovní dobou. A tak je dítě do pozdních odpoledních hodin ve školce nebo v družině a ještě si říkáme: „Zaplatpánbu že je ta vychovatelka tak hodná.“

Ženy samoživitelky hledají v dnešní době hned dva úvazky najednou, aby zajistily chod domácnosti a další a další finanční výdaje.

Babičky v domácnosti? To je dnes vzácný úkaz. „Tety na hlídání“ by se určitě našly, ale kolik dnes ukrojí z našeho rodinného rozpočtu?

Absence rodinné (a zvláště citové) výchovy, ať je příčina jaká chce, vede u dětí například k citové deprivaci, pocitům nejistoty, nízkému sebevědomí, konfliktům v různých sociálních situacích (dítě se nenaucilo správně komunikovat), k povrchnímu prožívání emocí, k nepřiměřenému obdivu moci, síly, bohatství...

Brierley, J.: *7 prvních let života rozhoduje*. Praha, Portál 1996.

Grundeliusová, E.: *Výchova v raním dětském věku*. Baltazar 1992.

Helus, Z.: *Vyznat se v dětech*. Praha, SPN 1987.

Matějček, Z.: *Rodiče a děti*. Praha, Avicenum 1986.

Matějček, Z.: *Co děti nejvíc potřebují*. Praha, Portál 1995.

Matějček, Z.: *Co, kdy a jak ve výchově*. Praha, Portál 1996.

Matějček, Z. – Dytrych: *Jak a proč nás trápí děti*.

Prekopová, J.: *Malý tyran*. Praha, Portál 1993.

Prekopová, J – Schweizerová, Ch.: *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha, Portál 1995.

Rogge, U.: *Děti potřebují hranice*. Praha, Portál 1996.

Vančurová, E.: *Úvahy o dětech a lidech v rodině*. Praha, Avicenum 1988.

První kroky do světa

Rodina, jesle nebo školka

V nedávné minulosti bývalo obvyklé, že se některé děti začaly seznamovat s širším prostředím již v batolecím období. Ne u každého dítěte probíhal nástup a posléze i samotná **docháзка do jeslí** bez problémů. **V tomto období není ještě dítě vývojově připraveno, aby se obešlo po delší dobu dne bez matky.** Výsledkem pak mohly být stresované děti, zdravotně oslabené, náchylné k různým infekcím (neboť dlouhodobý stres oslabuje imunitní systém), děti zvýšeně úzkostné, labilní, agresivní aj.

Je dobře, že vzhledem ke společenským změnám došlo ke snížení počtu dětí navštěvujících jesle. K tomu významně přispělo prodloužení období rodičovské dovolené, která trvá až do 4 let věku dítěte.

I dnes ale některé matky začínají pracovat dříve. Pokud rodina preferuje zaměstnání matky s dlouhodobějším odloučením od dítěte, obvykle upřednostňuje jiné formy péče než jeho umístění do jeslí. Dítě např. hlídá babička, kterou dítě dobře zná, či opatrovatelka, na

kterou si dítě může zvykat postupně. Důležité přitom je, že dítě není vytrhováno z domácího prostředí a nemusí si zvykat na prostředí nové, neznámé.

Jinak tomu ale je s **docházkou do mateřské školy**. V publikacích prof. Matějčka bychom našli myšlenku, že „jesle by si samotné dítě nevymyslelo, zatímco mateřskou školu již ano“. Tento výrok podtrhuje význam mateřské školy.

V předškolním období je již dítě, každé samozřejmě v jinou dobu, vývojově připraveno na navazování vztahů mimo rodinu a osvojování si sociálních rolí v širším společenském prostředí.

Docházka do mateřské školy je vývojovou potřebou předškoláka. (Od 1.9.2017 je povinná.) Někteří rodiče argumentují, že pro úspěšnou docházku do základní školy se dítě připraví nejlépe doma. Pravdu mají pouze částečně. Pokud bychom srovnávali děti, které nastupují do školy přímo z rodiny a které docházely do MŠ, zjistili bychom, že se pravděpodobně nebudou lišit v úrovni schopností, vědomostí a některých dovedností. Budou se ale lišit v sociální zkušenosti a sociální zdatnosti, v úrovni osvojených sociálních návyků (komunikace, spolupráce aj.). V některých případech se děti přicházející z rodiny mohou jevit i jako sociálně nezralé, což bývá jeden z důvodů doporučení odkladu školní docházky. Tyto děti mohou mít větší obtíže při zapojení se do kolektivu třídy, při plnění požadavků, při komunikaci s učitelem.

Já a moji kamarádi

Mateřská škola dává předškolním dětem možnost **navazovat vztahy s vrstevníky**. Kolektiv přibližně stejně starých dětí umožňuje navazování tzv. symetrických vztahů (v rodině pak převažují asymetrické vztahy), vztahů na stejné úrovni. Při nejběžnější činnosti – hře – dochází k poznávání osobnostních vlastností druhého, děti se učí reagovat na požadavky kamaráda a naopak své požadavky formulovat. Učí se prostřednictvím hry spolupracovat. Zde má tedy hra jiný charakter než doma, kde se dítě musí často podřizovat nestejně starému sourozenci. Každé dítě má v mateřské škole stejné možnosti prosadit se. Dochází k prvním projevům kamarádství, které může přetrvat někdy až do dospělosti. Při výběru partnera pro hru má dítě také možnost volby – s dítětem, které mu „nesedí“, se nemusí bavit. Kamaráda si vybírá podle několika hledisek, z nichž má největší význam podobnost, ať už se jedná o pohlaví, některé další vnější znaky nebo společný cíl („kamarád je ten, kdo si se mnou hraje“). Oblíbené a vyhledávané jsou v předškolním věku děti, které jsou přátelské, otevřené, komunikativní, schopné dodržovat pravidla her. Někdy má vliv i atraktivita hraček, které dítě vlastní. Ty mu často zajišťují zájem druhých dětí a přednost před méně „zajímavými“ spolužáky.

V mateřské škole dochází k prvnímu **navazování důvěrnějších vztahů s cizím dospělým** – s učitelkou MŠ. Ne každé dítě je v tomto ohledu stejně „šikovné“, u některých trvá déle, než ztratí ostych. Stejně jako na počátku docházky do první třídy je i zde důležité, aby si dítě zvykalo jen na tu „svou“ učitelku, aby se v průběhu roku učitelky příliš nestřídaly. Běžnou praxí našich MŠ jsou dvě učitelky v jedné třídě, zajišťující dopolední a odpolední směnu. Každá učitelka by si měla být vědoma individuálních zvláštností jednotlivých dětí a jejich specifických potřeb, aby napomáhala tomuto navázání vztahu a aby se předškoláčkovi stala blízkou osobou.